

ІНДИКАТОРНИЙ МЕТОД В ОЦІНЮВАННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто використання індикаторного підходу в оцінюванні економічної безпеки будь-якого об'єкта. Подано вимоги до складу системи індикаторів економічної безпеки об'єкта. Представлено послідовність кількісної оцінки стану економічної безпеки об'єкта. Розглянуто поняття "якість" щодо фактичних значень показників економічної безпеки та подано послідовність її визначення. Доведено доцільність звернення у тлумаченні значення загального інтегрального показника (індексу) економічної безпеки регіону до закону структурної гармонії систем – граничних кількісних значень пропорцій "золотого перетину".

Ключові слова: економічна безпека, оцінювання, індикатор, система, показник, застосування, умови.

L. Y. SHULZHENKO, M. V. KRAVCHENKO
Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University, Luhansk

INDICATOR METHOD IN ECONOMICAL SECURITY EVALUATING

Abstract – The usage of indicator method in any object economical security evaluating is considered.

Aim of the article – analysis of specific features of using the indicator method in any object economical security evaluating.

Short description of conducted work: The requirements to the system of indicators content for economical security system of some object are presented. The sequence of quantitative evaluation of state of object economical security is considered. The notion of "quality" concerning the actual value of economic security indicators is considered. The sequence of its identification is shown. The expediency of usage the principle of system structural harmony – marginal quantitative values of golden ratio proportions – in the interpretation of region economic security common integral index is proved. Conclusions: the system of indicators of object economic security contains different by character and purpose indicators. Such diversity of indicators stipulated the variety of presented rules of identification the factual indicators and their ratio with normative indicators, and because of this sufficient complexity of factual indicators identification and their normalization with normative indicators. From the other side, the variety of economic security indicators is stipulated by the complexity and the aggregate of aspects concerning the researched phenomenon – economic security. As it is widely known, the complexity level of tools should correspond with the complexity level of evaluated phenomenon.

Key words: economic security, evaluation, indicator, system, index, usage, conditions.

Постановка проблеми. Одним з актуальних питань теорії і практики безпекознавства є діагностика економічної безпеки досліджуваного об'єкта (підприємства, регіону, національної економіки). Головна проблема полягає в тому, що системи моніторингу стану економічної безпеки як, власне, системи не існує. Є підстави стверджувати про порушення циклу "збирання фактів – аналіз фактів – виявлення недоліків – ініціювання змін у адміністративному та законодавчому оточенні". Значною мірою посприяти його відтворенню може система індикаторів економічної безпеки досліджуваного об'єкта (підприємства, регіону, національної економіки).

Система індикаторів економічної безпеки має забезпечити методичну основу для виміру, оцінювання стану, ефективності забезпечення і розвитку умов економічної безпеки. Відсутність єдиного методичного підходу до прийомів оцінювання стану економічної безпеки і впливу фундаментальних чинників, що впливають на нього, на різних рівнях економічних стосунків (від домогосподарств та суб'єктів господарської діяльності до рівня держави) визначають необхідність розроблення відповідних методичних питань.

Аналіз досліджень та публікацій. Останніми роками у зв'язку із загостренням проблем підтримки стійкого стану економіки у Росії та Україні здійснено спроби виділити типові макроекономічні індикатори економічної безпеки країни і встановити їхні нормативні граничні значення [1, 2]. Так, запропонована Є.Д. Кормішкіним система містить 68 індикаторів, значення яких створюють інформаційне підґрунтя для діагностики кризового стану економічної безпеки регіону. Граничні значення основних показників, за якими пропонується характеризувати стан економічної безпеки регіону, перебувають в діапазоні 40–60, що практично відповідає закону золотого перетину, а саме пропорції 38–62.

Наприкінці ХХ ст. у Росії широкого поширення, у тому числі й в офіційних документах (зокрема, у офіційних документах Ради Федерації РФ), одержали показники економічної безпеки, підготовлені акад. С.Ю. Глазьевим. Пропонований склад показників економічної безпеки, їхні порогові значення та співвідношення фактичних та граничних значень показників піддалися жорсткій, але справедливій критиці. Зокрема, за висновком А. Ілларіонова, показники С.Ю. Глазьева не можуть бути використані в аналізі проблем економічної безпеки ані з теоретичної, ані з практичної точки зору, а стан економічної безпеки (економічної безпеки) характеризують інші показники [3].

В Україні з 2007 р. існує Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена наказом Міністерства економіки України № 60 від 2.03.2007 р. [4]. Складовими економічної безпеки є макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека. Методика є системною, але в ній використано дуже велику

кількість показників. Її використання, наприклад, на регіональному рівні може виявитися дуже витратним і за коштами, і за часом і тому гальмуватиме оперативність визначення економічної безпеки.

Проаналізовані системи індикаторів (щоправда, нечисленні), що використовуються в Україні та Росії для оцінювання рівня економічної безпеки, є системними, але є підстави визнати їх громіздкими. За множинністю показників достатньо складно побачити об'єкт, що характеризується, тобто втрачається бачення стану економічної безпеки досліджуваної системи. Значення показників у цих системах розраховуються за даними *ex post*, тобто за даними минулого періоду. Причому, чим вище рівень системи, тим більше часу проходить від моменту аналізованої події або закінчення певного періоду до моменту надходження даних про цю подію.

Метою статті є розгляд особливостей застосування індикаторного методу в оцінюванні економічної безпеки будь-якого об'єкта.

Виклад основного матеріалу. Індикатор (від лат. *indico* - вказую, визначаю) – це елемент, що відображає хід процесу або стан об'єкта спостережень, його якісні і кількісні характеристики [5, с. 7]. Зрозуміло, що в оцінюванні економічної безпеки різних об'єктів – підприємства або організації, регіону або національної економіки – мають використовуватися різні індикатори (до речі, описані у низці наукових публікацій). Але доцільно розглянути загальні методичні підходи до використання індикаторного методу в оцінюванні економічної безпеки різних об'єктів.

Індикатори розглядаються як порогові значення найбільш представницьких показників (параметрів стану), які описують стан економічної безпеки об'єкта (загальне позначення підприємства, регіону або національної економіки) або стійкість цього стану. Стан економічної безпеки об'єкта оцінюється за результатами порівняння (абсолютного або відносного) фактичних значень вибраних показників з їхніми індикаторами. При цьому індикатор може позначати граничне - мінімальне або максимальне – значення показників. З використанням системи індикаторів можна оперативно аналізувати стан економічної безпеки і опосередковано – масштаб та локалізацію тіньової економіки, вживати оперативні заходи щодо підвищення міри захищеності об'єкта і розробляти комплекс таких заходів на перспективу.

Склад системи індикаторів економічної безпеки об'єкта доцільно визначати виходячи з таких положень.

Завдання забезпечення необхідного рівня економічної безпеки об'єкта є багаторівневим і передбачає знання загроз [6, с. 10] та небезпек (містить, за М. Гацко, одну з компонент загроз – намір або еventуальність певного суб'єкта – причинити збиток інтересам регіону [7, с. 26]. Індикатори мають відображати ймовірність реалізації загроз і небезпек та її наслідки. Відповідно до багаторівневості завдання забезпечення необхідного рівня економічної безпеки об'єкта загрози та небезпеки також мають бути структуровані відповідним чином: погрози та небезпеки економічній безпеці громадян, суб'єктів господарської діяльності, регіону в цілому. Визначення характеру та дії погроз та небезпек економічній безпеці є ключовим для визначення характеру економічної безпеки. Погрози та небезпеки можуть мати різні джерела. Економічна безпека об'єкта перебуває під загрозою тоді, коли зміна зовнішніх економічних параметрів може зруйнувати економічну систему. Вищий пріоритет має забезпечення цілісності національної господарської системи. Фундаментальними чинниками, що впливають на здатність протистояти зовнішнім негативним впливам, є природно-кліматичні, рівень екологічності виробництва, забезпеченість власними енергетичними ресурсами, забезпеченість продуктами харчування та продовольчою сировиною власного виробництва, рівень розвитку виробництва та технологій, параметри рівня якості життя у регіоні, рівень спеціалізації та концентрації торгівлі.

Очевидно, що індикатори економічної безпеки на макро- і мезорівні суттєво різняться, хоча окремі з них можуть мати схожий характер. Строго кажучи, кожній системі індикаторів в кожен момент часу властиві певні їхні значення показників.

При усій уявній простоті використання індикаторний метод є досить складним. Складність використання індикаторного методу в оцінюванні економічної безпеки регіону полягає у недосконалості методичної бази визначення індикаторів, яка повинна враховувати особливості економічної безпеки саме регіону. Складність індикаторного методу посилюється ще необхідністю постійного уточнення значення індикатора. Оцінювання економічної безпеки об'єкта з використанням індикаторного підходу припускає визначення з високою мірою точності бази порівняння – індикаторів. Основні методичні труднощі полягають в складності визначення виду, складу, величин, граничних значень індикаторів залежно від типу, рівня, початкового стану об'єкта (про це згадував ще Б.А. Райзберг [8, с. 132]). Б.А. Райзберг відзначив особливості, що утрудняють використання індикаторного підходу, не завжди враховуються дослідниками, авторами публікацій в області економічної безпеки:

– коло індикаторів економічної безпеки системи будь-якого рівня не можна встановити однозначно, між різними індикаторами існують причинно-наслідкові зв'язки і взаємозалежності, у зв'язку з чим можуть використовуватися на рівних правах різні сукупності індикаторів;

– граничні величини індикатора економічної безпеки можуть залежати від значень інших індикаторів, у зв'язку з чим необхідно встановлювати граничні величини з урахуванням взаємозв'язку показників економічної безпеки;

– фактично не існує строго відомого, заздалегідь задуманого порогу, при перетині якого система відразу ж потрапляє у безповоротний кризовий стан. Системам економічної природи властива наявність граничної смуги, критичної зони, в межах якої вірогідність виникнення кризового стану стає відчутно високою. Система здатна перебувати в цій небезпечній зоні без повної втрати стійкості впродовж певного періоду, тривалість якого залежного від наявності резервів і міри живучості системи;

– сукупність одночасно аналізованих індикаторів безпеки можна скоротити, виділяючи з економічної безпеки її окремі види, частини, такі як фінансова, бюджетна, податкова, кредитна безпека, і визначаючи групи індикаторів, що відповідають їм [8, с. 133–135]).

Результати аналізу наведених систем індикаторів економічної безпеки та тіньової економіки як її складової або інваріантні системи економічної безпеки показав, що ці системи не повною мірою відповідають відзначеним Б.А. Райзбергом особливостям. Для надання найповнішої характеристики стану економічної безпеки конкретного об'єкта потрібне створення цільової системи індикаторів економічної безпеки.

Безумовно, створити систему індикаторів економічної безпеки будь-якого об'єкта, тобто універсальну систему навіть для об'єкта одного виду (підприємство, регіон або національна економіка), зробити її всеохоплюючою неможливо. Будь-яку систему індикаторів економічної безпеки можна доповнити ще багатьма показниками.

Показники системи індикаторів економічної безпеки об'єкта мають бути відносними і обчислюватися на підставі переважно статистичних або звітних показників, для їхнього розрахунку недоцільно залучати додаткові дані для спрощення обчислення фактичних значень показників і унеможливлення похибки.

Кількісна оцінка стану економічної безпеки об'єкта визначається в такій послідовності:

- 1) встановлюється “якість” фактичних значень показників за кожною групою;
- 2) встановлюється нормалізоване значення кожного показника: воно дорівнює 1, якщо фактичне значення показників є “найкращим”, і 0, якщо фактичне значення показників є “найгіршим”;
- 3) обчислюється інтегральний показник (індекс) економічної безпеки за кожною групою показників з урахуванням однакої ваги кожного показника – як середньоарифметичне нормалізованих значень показників групи;
- 4) обчислюється загальний інтегральний показник (індекс) економічної безпеки об'єкта за всіма групами показників з урахуванням однакої ваги кожної групи показників – як середньоарифметичне значень інтегрального показника (індексу) економічної безпеки за кожною групою показників.

У наданій послідовності оцінювання економічної безпеки об'єкта необхідно докладніше зупинитися на встановленні “якості” фактичних значень показників кожної групи. “Якість” фактичних значень показників визначає, по суті, певним чином обчислену міру їхнього відхилення від індикатора, тобто певний запас міцності індикатора. Як відомо, відхилення виникає тоді, коли фактичне значення показника є вищим або нижчим від індикатора. “Якість” фактичного значення показника є низькою, якщо воно становить менше 80 % індикатора, і високою у випадках, якщо воно становить більше 80 % індикатора, перевищує його (якщо індикатор визначає мінімальне значення показника – не менше) або є меншим від нього (якщо індикатор визначає максимальне значення показника – не більше). “Якість” фактичних значень показників встановлюється за співвідношенням фактичних значень показників та індикаторів, залежно від характеру показників (стимулянти або дестимулянти) та індикаторів, які визначають мінімальну (не менше) або максимальну (не більше) границю значення показника. Тому слід детальніше зупинитися на обчисленні співвідношення фактичних значень показників та індикаторів.

Співвідношення фактичних значень показників та індикаторів обчислюється залежно від характеру показників – стимулянти або дестимулянти, а також складників їхнього розрахунку.

Якщо показник є стимулянтною, а індикатор визначає мінімальне значення показника (не менше), то фактичне значення показника, що перевищує індикатор, відображає позитивні явища в економічній безпеці об'єкта. Співвідношення фактичних значень показників та індикаторів визначається за результатами їхнього зіставлення. “Якість” фактичних значень таких показників є високою, коли співвідношення фактичних значень показників та індикаторів перевищує 0,8, і низькою, коли співвідношення перебуває у діапазоні 0 – 0,8. У такому випадку зроблено припущення про допустимість “невиконання” індикатора у 20 %.

Якщо показник є дестимулянтною, а індикатор визначає максимальне значення показника (не більше), то фактичне значення показника, що перевищує індикатор, відображає негативні явища в економічній безпеці об'єкта. Для цього випадку “якість” фактичних значень показників встановлюється за зворотнім співвідношенням фактичних значень показників та індикаторів (1: співвідношення фактичних значень показників та індикаторів). “Якість” фактичних значень таких показників встановлюється за такою ж самою шкалою, що і у попередньому випадку.

Особливо слід зупинитися на оцінюванні “якості” фактичних значень різноманітних співвідношень як показників системи індикаторів економічної безпеки об'єкта. До системи індикаторів економічної безпеки регіону входять декілька видів співвідношень, які за значенням індикатора поділяються на такі види:

- які відображають результати порівняння абсолютних показників;
- які, відображаючи результати порівняння показників динаміки абсолютних показників, мають наближатися до 1.

Співвідношення, які відображають результати порівняння абсолютних показників, оцінюються за поданою вище послідовністю. А ось співвідношення, які відображають результати порівняння показників динаміки абсолютних показників і мають наближатися до 1, оцінюються дещо інакше. Якщо таке співвідношення суттєво нижче за 1, то це є сигналом про загрозу економічній безпеці об'єкту у поточний період часу. Якщо ж таке співвідношення суттєво вище за 1, то це також є загрозою економічній безпеці об'єкту, яка виявиться у майбутньому. Тому співвідношення показників динаміки з індикаторами встановлюється у такій послідовності:

- встановлюється величина відхилення співвідношення динаміки абсолютних показників від одиниці; відхилення сприймається за модулем, тобто не враховується знак відхилення (плюс або мінус);
- величина відхилення з часток одиниці переводиться до обчислення у відсотках;
- визначається зворотне співвідношення фактичного значення показника та індикатора як $(1 - \text{величина відхилення у відсотках})$;
- зворотне співвідношення фактичного значення показника та індикатора ідентифікується за пропонуваною вище шкалою.

Тлумачити значення загального інтегрального показника (індексу) економічної безпеки об'єкта пропонується з використанням закону структурної гармонії систем – граничних кількісних значень пропорцій “золотого перетину”:

- якщо значення індексу знаходяться в інтервалі 0–0,382, то об'єкт перебуває в економічній небезпеці;
- значення індексу в інтервалі 0,384–0,618 свідчать про наявність суттєвих загроз економічній безпеці об'єкта;
- значення індексу в інтервалі 0,619–0,854 свідчать про наявність загроз економічній безпеці об'єкта;
- значення індексу в інтервалі 0,855–1 є ідеальними і тому майже недосяжними у практиці (принаймні в Україні), оскільки свідчать про таку незначність загроз економічній безпеці об'єкту, що на них можна не звертати увагу.

Звернення у тлумаченні значення загального інтегрального показника (індексу) економічної безпеки регіону до закону структурної гармонії систем – граничних кількісних значень пропорцій “золотого перетину” – зумовлено таким.

Якщо пропорції “золотого перетину” дійсно є вищим виявом структурної досконалості, то вони повинні виявлятися і в економічній архітектоніці [9]. Емпіричні дослідження підтверджують той факт, що і економічні пропорції підпадають під дію універсального закону як на рівні світової економіки, так і на макро- і мікрорівнях окремих країн [10, с. 157]. Дослідження І.В. Крючкової, у якому вона довела, що в економічних системах, які самоорганізуються, мають місце вияви закону “золотого перетину”, має велике значення. Висунути гіпотезу дослідження і спроби її довести її легітимність можна вважати продовженням досліджень І.В. Крючкової і реалізацією її припущення, що подальше дослідження законів гармонізації економічних пропорцій може довести безліч інших проявів дії закону “золотого перетину”, особливо для випадків, коли має місце самоорганізація економічних систем [10, с. 352]. До системи економічної безпеки будь-якого рівня приданим є і твердження І.В. Крючкової, що цільове і не завжди виправдане втручання різних інституцій у формування економічних систем веде до порушення їхньої самоорганізації, що може привести до погіршення здатності системи до самовідтворення і розвитку [10, с. 354].

Висновки. В оцінюванні економічної безпеки об'єкта використання системи індикаторів є доцільним. Система індикаторів економічної безпеки об'єкта містить різноманітні за характером та призначенням показники. Саме ця різноманітність зумовила обширність наданих правил ідентифікації фактичних показників та їхнього співвідношення з індикаторами і, отже, достатню складність ідентифікації фактичних показників та нормалізації їхнього співвідношення з індикаторами. Але з іншого боку, різноманітність індикаторів економічної безпеки об'єкта зумовлена складністю та багатоаспектністю досліджуваного явища – економічної безпеки. Як відомо, рівень складності інструментарію вимірювання має відповідати рівню складності вимірюваного явища.

Література

1. Гребенников В. Г. Измерения сдвигов в структуре российской экономики / В. Г. Гребенников, А. В. Суворов // Экономика и математические методы. – 1998. – Т. 34. – Вып. 2. – С. 17–29.
2. Кормишкин Е. Д. Экономическая безопасность региона: теория, методология, практика : монография / Е. Д. Кормишкин. – Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2002. – 140 с.
3. Илларионов А. Критерии экономической безопасности. Показатели экономической безопасности по методике С. Глазьева [Электронный ресурс] / А. Илларионов. – Режим доступа: <http://www.libertarium.ru/86483>
4. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : затв. Наказом Мінекономіки України № 60 від 2.03.2007 р. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738
5. Словарь иностранных слов / под ред. И. В. Лехина и Ф. Н. Петрова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Гос. изд-во ин. и нац. словарей, 1954. – 854 с.

6. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е. А. Олейникова. – М. : ЗАО “Бизнес-Школа “Интел-Синтез”, 1997. – 324 с.
7. Гацко М. О соотношении понятий “угроза” и “опасность” / М. Гацко // Обозреватель. – 1997. – № 7. – С. 12–17.
8. Райзберг Б. А. Государственное управление экономическими и социальными процессами : учеб. пособие / Б. А. Райзберг. – М. : Финансы, 2010. – 412 с.
9. Крючкова І. В. Макроструктурні фактори розвитку економіки України та Закон золотого перерізу / І. В. Крючкова // Економіст. – № 9. – 2005. – С. 12–15.
10. Крючкова І. В. Структурні чинники розвитку економіки України : монографія / І. В. Крючкова. – К. : Наукова думка, 2004. – 317 с.

References

1. Grebennikov V. G. Izmerenia sdvigov v strukture rossiyskoy ekonomiki / V. G. Grebennikov, A. V. Suvorov // Ekonomika i matematika. – 1998. – Т. 34. Вып. 2. – С. 17–29.
2. Kormyshkin Y. D. Ekonomicheskaya bezopasnost regiona: teoriya, metodologiya, praktika : monografiya / Y. D. Kormyshkin. – Saransk : Izd-vo Mordovskogo universiteta, 2002. – 140 s.
3. Illarionov A. Kriterii ekonomicheskoy bezopasnosti. Pokazateli ekonomicheskoy bezopasnosti po metodike S. Glazieva [Elektronniy resurs] / A. Illarionov. – Regim dostupu: <http://www.libertarium.ru/86483>
4. Metodika rozrahunku rivnia ekonomicheskoy bezpeki Ukraini [Elektronniy resurs] : zatverdgena Nakazom Ministerstva ekonomiki Ukraini № 60 vid 2.03.2007 r. – Regim dostupu: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738
5. Slovar inostrannih slov / pod red. I. V. Lehina i F. N. Petrova. – 4 izd, pererab. i dop. – М. : Gos. izd-vo in. i nats. Slovarney, 1954. – 854 s.
6. Osnovy ekonomicheskoy bezopasnosti (gosudarstvo, region, predpriyatye, lichnost') / pod red. E. A. Oleynikova. – М. : ЗАО “Бизнес shkola Intel-SynteZ”, 1997. – 324 s.
7. Gatzko M. O sootnoshenii ponyatiy “ugroza” i “opasnost” / M. Gatzko // Obozrevatel. – 1997. – № 7. – S. 12–17.
8. Raizberg B. A. Gosudarstvennoye upravlenie ekonomicheskimi i social'nymy procesami : ucheb. posobiye / B. A. Raizberg. – М. : Finansy, 2010. – 412 s.
9. Kryuchkova I. V. Makrostrukturni factory rozvytku ekonomiki Ukraini ta Zakon zolotogo pererizu / I. V. Kryuchkova // Ekonomist. – № 9. – 2005. – S. 12–15.
10. Kryuchkova I. V. Strukturni chinniky rozvytku ekonomiki Ukrainy : monografiya / I. V. Kryuchkova. — К. : Naukova dumka, 2004. – 317 s.

Надіслана/Written: 20.05.2013 р.

Надійшла/Received: 23.05.2013

Рецензент: д.е.н., доц. Ю. С. Погорелов